

ЦАРКВА: “МАЦІ” АБО “МАЧАХА”?

1875–1905 гг.

Чарга ўніятаў Царства Польскага прыйшла на пачатку 1875 г., калі ўлады паводле старога сцэнару, абапіраючыся на калабарацыю вышэйшых станаў уніяцкага святарства, арганізавалі “дабрахвотнае вяртанне грэка-каталікоў ва ўлонне праваслаўя”. Разам з 250 тысячамі уніятаў Падляшша прынялі праваслаўе і 9982 уніяты Сапоцкіншчыны⁵⁴. Урачыстасці па далучэнню ўніятаў Аўгустоўскага павета да праваслаўя праходзілі 27 красавіка 1875 г. у Балі (настаяцель гэтага прыхода Філіп Троць фармальна выконваў абавязкі Аўгустоўскага дэканана, паколькі царква ў Аўгустове знаходзілася ў занядзе і амаль не мела прыхажанаў)⁵⁵. Пра тое, што адбывалася ў Балі красавіцкім днём 1875 г., у нас захавалася цэлья тры сведчанні: афіцыйнае царскае з “Літоўскіх епархіяльных ведамасцяў”, апазыцыйнае каталіцкае з выдаванай ў аўстрыйскім Кракаве газеты “Паляк” і простае беларускае ад нейкага старога селяніна, слова якога запісаў Е. Емеліты парабаўнаўча нядаўна, недзе ў 1950–60-х гг.

Гісторыю, напісаную карэспандэнтам пад псевданімам *Голос*, мы прапануем чытачу ў дадатку да гэтай кнігі, выкінуць з яе хоць слова было б шкада. З яе добра бачна, якое грандыёзнае “шоў” з турмой парадна апранутых святароў, сцягамі, спяваннем гімна ў гонар цара і ўсеагульным частаваннем сагнаных на поле пад Баліяй трох тысяч уніятаў, арганізавалі улады. *Голос* нічога не гаворыць аб народнай радасці з нагоды падзеі і заканчвае сваю працу расказам аб tym, як да брыкі падышоў добра нападпітку былы ўніят і сказаў: “Нам неправду говорили, будто русская вера дурна и что начальство наше дурно. И русская вера хороша, и начальство доброе”⁵⁶.

Цяпер дамо слова нейкаму “Уніце”, які ў 1902 г. даслаў у Кракаў наступную карэспандэнцыю: “У нашай Сувалкаўскай губерні было даўней сем уніяцкіх парафіяў: Ліпск, Перстунь, Сапоцкін, Рыгалаўка, Лабна, Балія і Галынка. Першыя тры, нягледзячы на пераслед, засталіся пры веры бацькоў у святой еднасці з рымскаталицкім касцёлам. Жыхары Рыгалаўкі, Лабна, Балі і Галынкі, наадварот, паддаліся сіле, і, відаць, слабейшыя духам, адпали ад Касцёла⁵⁷. А было гэта так. У tym жудасным 1875 г. маскоўскія

уряднікі загадалі сабрацца народу ў Балі, — сагналі народ у царкву, я ўжо не памятаю, ў якую нядзелю гэта было, і, паставіўшы сапраўдных уніятаў пасярэдзіне, акружылі іх падкупленымі здраднікамі. У царкве было надзвычай шмат парадна ўбраных чыноўнікаў. Першы сярод папоў залез на амbon і меў навуку ў такім духу, што найлепшая вера — гэта праваслаўная вера, бо і сам цар праваслаўны. “Желаеце быць православнымі?”, — запыталаў у канцы гэты платны апостал. Нам стала халадно, пастаўленыя па кутах добра ўжо п’янія жыды крыкнулі “желаем” і адначасова пачаўся страшны плач як у час астатняга суду. Але народ хутка сціх і паддаўся гвалту”⁵⁸.

Запісаны В. Емелітым селянін з Лабна ўвогуле кажа, што сабраліся ў Балю не толькі ўніяты, але і многія рыма-каталікі, якім сітуацыя абсалютна нічым не пагражала і якія прачулі аб бясплатнай ежы і выпіўцы. З уніятаў да святочнага стала падыйшлі толькі адзінкі, а вось каталікі елі і пілі з задавальненнем і менавіта яны, разам з рознымі стражнікамі і чынавенствам, крычалі, што хочуць далучыцца да праваслаўя. Натоўп уніятаў моўчкі пазіраў на тое, што адбывалася навокал. Адным словам, нягледзячы на кур’ёз-насць апісанай вышэй сітуацыі, над уніятамі Сапоцкіншчыны быў арганізаваны грандыёзны акт гвалту, фарс, які назвалі дабраахвотным уз’яднаннем, і які расійскія ўлады, як заўсёды, пастараліся заліць ракою гарэлкі і піва.

Такім чынам цэрквы ў Ліпску, Рыгалаўцы, Перстуні, Лабне, Сапоцкіне, Галынцы і Балі сталі цэнтрамі праваслаўных прыходаў.

У адрозненне ад Сапоцкінскага краю, на Падляшшы ліквідацыя Уніі насыла вельмі крывавыя харктар. У сутычках царскіх войскаў з уніятамі, што не хацелі дапускаць праваслаўных святароў да сваіх храмаў, загінула некалькі дзясяткаў чалавек. Сотні былі параненыя і высланыя на вечнае пасяленне ў Сібір. Актыўнае супраціўленне, хоць і не такое моцнае, як на Падляшшы, разгарнулася і на Сапоцкіншчыне. Вядома, што ў Ліпску ўніяты зачыніліся ў сваёй царкве і не пускалі ў яе царскіх чыноўнікаў і папа⁵⁹. Цікавыя звесткі падае і згаданы вышэй Уніта: “Праз некалькі месяцаў толькі дзве вёскі супраціўляліся схізме — Гінавічы і Баяры. Толькі казакі нагайкай умацавалі там урадавую веру. Людзі тады страцілі ўсю сваю маё-масць, казакі спасвілі людзям коньмі пасевы, спалілі жытга. У канцы канцоў некаторых зблізілі нагайкамі і паслалі ў Сібір, адкуль яны

дасюль не вярнуліся. Яшчэ горш было ў Ліпску, дзе перашкоду працы казакаў ставіў касцёл, а калі яго зачынілі, народ лёг у ім і казакі білі там людзей, двах забілі, колькінацаць страшна пакалечылі. У касцёле цяпер жыд мае халупу, купіў яго ад ураду... У 1877 г. зачынілі ўніяцкую царкву і пабудавалі праваслаўную царкву, адкрыццё якой праходзіла з вялікім ўрачыстасцямі — цэлыя кучы п'янных прасцякоў ляжалі вечарам на вуліцах, сімвалізуючы перамогу праваслаўя над каталіцтвам...”⁶⁰.

Аднак актыўнае супраціўленне было хутка зламана. Куды мацнейшым быў схаваны ці, інакш кажучы, пасіўны супраціў. Карыстаючыся недахопамі царскай бюракратычнай сыстэмы, былія ўніяты ўсяляк спрабавалі схаваць сваё ўніяцкае паходжанне і прыняць лацінскае каталіцтва або, прынамсі, хрысціць у касцёле сваіх дзяцей. У гэтым ім дапамагалі мясцовыя ксяндзы. Але адміністрацыя ўважліва сачыла за жыццём “вернутых у праваслаўе” і гэтыя акцыі не заўсёды ўдаваліся. Так, пробашч Селіванавецкага касцёла Ян Гудоўскі ахрысціў паводле лацінскага абраду дачку былога уніята з вёскі Новікі Восіпа Сакалоўскага, і ў лісце ад 4 студзеня 1882 г. начальнік Аўгустоўскага павета патрабаваў ад ксяндза пісьмовых тлумачэнняў ягоных дзеянняў⁶¹.

Патаэмныя вянчанні былых уніятаў і хрост іх дзяцей у рыма-каталіцкім касцёле прывялі да ненормальнай з’явы, калі, паводле афіцыйнай урадавай статыстыкі, ў Аўгустоўскім павеце Сувалкаўскай губерні (куды уваходзілі вёскі Сапоцкіншчыны) да неверагодных памераў вырасла колькасць незаконнанараджаных дзяцей. Так, у 1888 г. у Аўгустоўскім павеце нарадзілася 1887 дзяцей ад законных бацькоў і 329 дзяцей ад бацькоў, што афіцыйна мужам і жонкай не з’яўляліся⁶². На гэта зварнуў увагу адзін з аўтараў “Памятной книжки Сувалковской губернии на 1890 год”, які прапанаваў наступнае тлумачэнне з’явы: “Такое огромное количество незаконных рождений в Августовском уезде, как 14,8 % [у цэлым па губерні — 4,5 % — аўтары] находит себе очень вероятное объяснение в не-нормальном положении бывших греко-униатов, возсоединённых в 1875 г. Униатское население губернии может быть разделено на две группы, из которых одна явно тяготеет к католичеству, другая же, будучи в душе преданной православию, не решается однако, открыто следовать ему. Под влиянием преданности католичеству

Праваслаўная царква ў Ліску, пабудаваная ў 1870-х гг.,
фота 1910–1920-х гг. З калекцыі А. Сосны

лица, принадлежащия к Iй группе, весьма часто прибегают, конечно тайно, к освящению брака по католическому обряду, но так как открыто заявить об этом не могут, то для православной церкви и администрации их союз остаётся ничем иным, как простым незаконным сожитием, и только в их глазах имеет значение брака, освящённого церковью. Прижитыя в таком браке дети, не передаются на крещение православному духовенству и без сомнения заносятся в число незаконнорожденных даже в том случае, когда над ними совершается тайное крещение по обрядам католической церкви. Несколько в ином положении находятся те дети, которые происходят от родителей, принадлежащих ко второй категории. Эти не вступают в брак вовсе, за редкими исключениями, так как считают противным совести венчание по латинскому обряду, но не венчаются и в православных церквях, опасаясь открыто примкнуть к православию. Таким образом и эта вторая половина населения прибегает к инкубинату и производит на свет потомство, которое даже и в его глазах не может считаться законным. Только в этом печальном явлении и можно найти объяснение поразительного на первый взгляд явления в Августовском уезде”⁶³

Гэтая цытата дае нам уяўленне яшчэ аб адной форме рэлігійнага супраціву жыхароў Сапоцкіншчыны, аднак варта звярнуць увагу, што аўтар гаворыць таксама аб групе прыхільных да праваслаўя жыхароў краю, якія, аднак, баяліся выказваць гэту прыхільнасць перад сваймі суседзямі. Цікава, ад чаго не маглі абараніць іх царскія чыноўнікі і паліцыя? Ад папрокаў каталіцкіх святароў ці “побытавых рэпрэсіяў” з боку суседзяў?

Цікавы сюжэт мае паданне з гісторыі роду аднаго з аўтараў гэтай працы. Недзе ў канцы 1870-х гг. жыхар вёскі Лойкі Іван Вашкевіч пераехаў ў вёску Плябанскія, што належала раней да ўладанняў Селіванавецкай рыма-каталіцкай парафіі, дзе ў 1881 г. нарадзіўся ягоны сын Адам, прадзед аўтара. Не ведаем падрабязнасцяў гэтых падзеяў, але калі ўлічыць, што Лойкі належалі да ўніяцкай парафіі з цэнтрам у Балі-Касцельнай і паглядзець на храналогію, то гэты пераезд нагадвае ўцёкі ад праваслаўя. Магчыма, сам Іван Вашкевіч і быў рыма-каталіком, але ягоная маці да апошніх дзён свайго жыцця лічыла сябе ўніяткай і, мабыць, афіцыйна працягвала лічыцца належнай да праваслаўнага прыходу ў Балі. Калі ж у самым канцы XIX ст. яна памерла, і яе ўнук Адам, зыходзячы са звычайнай сялянскай практичнасці, пахаваў яе на недалёкіх каталіцкіх могілках у Селіванаўцах, то атрымаў за гэта тыдзень адміністратыўнага арышту.

Але варта адзначыць, што многім быльм уніятам удалося-такі перайсці ў каталіцтва. Так, у 1888 г. былі цалкам каталіцкія вёскі (напрыклад Яцвэзь, Войтаўцы, Кодзеўцы), дзе перад 1875 г. налічвалася некаторая колькасць уніятаў⁶⁴. Урадавая статыстыка па Аўгустоўскім павеце ў тым жа годзе згадвае 1621 чалавека, што перайшлі з Уніі ў рыма-каталіцтва і якіх улады ўжо не маглі афіцыйна прымусіць лічыцца праваслаўнымі⁶⁵. Такім чынам, яшчэ да ліквідацыі уніі каталіцкі касцёл паспей значна павялічыць лік сваіх парафіянаў за кошт уніятаў, што прымалі каталіцтва, каб не трапіць у праваслаўе.

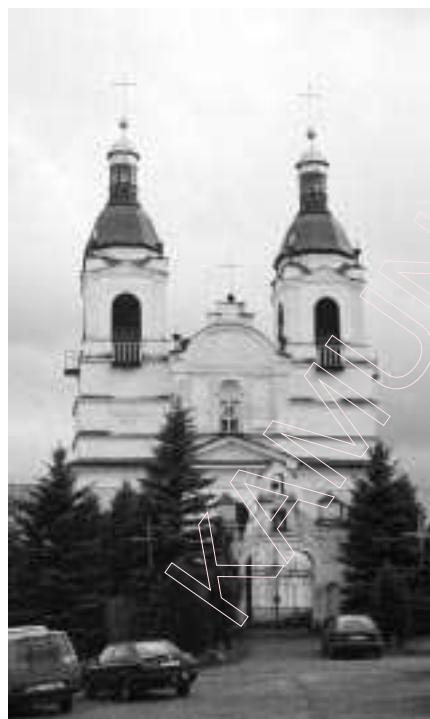
Няпроста прыходзілася таксама і прысланым на Сапоцкіншчыну праваслаўным святарам. Сярод іх, канешне, былі абсалютна розныя людзі. Адны шчыра і з поўнай адданасцю браліся за справу вяртання сваіх прыхажанаў ва ўлонне праваслаўя, другія (а такіх было, пэўна, ўсё ж такі больш) марылі проста добра ўладкавацца ў прыходах, на якія ўрад Імперыі выдзяляў немалыя гроши. Сярод іншых

папер, дасланых пробашчу Селіванавецкага касцёла ў другой палове 1870-х гг. ёсць некалькі лістоў, падпісаных Іосіфам Будзіловічам, настаяцелем царквы ў Сапоцкіне, чалавекам, які за кароткі час паспейштва стаць сцягам праваслаўя ў краі.

Вясной 1876 г. малады святар Іосіф Будзіловіч дабраахвотна пераехаў са свайго прыхода ў “Паўночна-Заходнім краі” ў Аўгустоўскі павет. Што кіравала яго выбарам, невядома дакладна, але хутчэй за ўсё, да такога кроку схіліў яго брат Аляксандр, адзін з найбольш уплывовых варшаўскіх святароў. Сапоцкінскі прыход лічыўся найбольш складаным сярод усіх васьмі па-уніяцкіх прыходаў Аўгустоўшчыны. Тэрыторыя прыходу была вялікая, мясцовасць надта нязручная для язды, а большасць на-

сельніцтва была настроеная да праваслаўя вельмі агрэсіўна. Болыш таго, ў Тэаліне, фактычна ў самым Сапоцкіне, ўзвышаўся закладзены прыкладна за сто гадоў да гэтага касцёл з цудатворным аброзом Маці Божай, дзе пробашч, касталянша і касцёльныя дзяды працягвалі фактычна адкрыта хрысціц дзяцей і здзяйсняць іншыя касцёльныя абрацы. Мала каго абыходзіла, што касцёл быў пабудаваны на зямлі ўніяцкага прыходу і Будзіловіч быў адразу прыняты за чужынца.

Той, аднак, актыўна ўзяўся за працу. Найперш пачаў ездіць па вёсках, спыняў прыхажанаў на вуліцах мястэчка і пераконваў ісці ў царкву. Тыя пляваліся, уцякалі ад яго, ганьбілі праваслаўныя крыж. Будзіловіч, аднак, не стаў звяртацца ў паліцию (хаця і меў паводле закону

Касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай
Панны Марыі ў Сапоцкіне

гэткае права) і працягваў прапаведаваць. Пакрысе яго сталі запрашаць да паміраючых і хворых людзей (мабыць, лічылі, што паміраючаму Бог даруе, калі той прычастіцца ў папа, а не ў ксяндза), пасля пачалі патроху ісці ў царкву. Святар добра абставіў храм, выкладваў значныя сумы на дапамогу хворым і жабракам. Праз нейкі час ён узяўся і за Тэалінскі касцёл. Спачатку папярэджваў, каб пробашч спыніў сустрэчы з праваслаўнымі, аднак “ксенды не переставали вторгаться своею духовною властию в чужое для них стадо”⁶⁶. Тады ён пачаў пісаць прашэнні да ўладаў і ўрэшце ў 1877 г. з прычыны “шкодных уплываў на былых уніятаў суседній праваслаўнай Сапоцкінскай парадзі” Тэалінская рыма-каталіцкая парафія была ліквідавана. Касцёл у Сапоцкіне працаваў спачатку як філія Селіванавецкай рыма-каталіцкай парафіі, а пасля быў наогул зачынены. Які б мела вынік далейшая дзеянасць І. Будзіловіча, невядома, бо ён захварэў і памёр у лютым 1878 г., маючы ўсяго 30 гадоў, аднак у яго асобе мы бачым класічны прыклад удумлівага праваслаўнага святара, які умеў карыстацца і пернікам і бізуном. Але, паўторымся яшчэ раз, такіх, як ён, сярод праваслаўнага клеру было вельмі мала.

З моманту падпісання ў 1847 г. паміж Пецярбургам і Апостальскай Сталіцою канкардату, канец 1860-х– 1880-я гг. быў найбольш цяжкім перыядам у жыцці Каталіцкага Касцёла на тэрыторыі Расійскай Імперыі. Ліквідаваліся рыма-каталіцкія парафіі, рабіліся спробы перавесці імшчу на рускую мову, забаранялася працягданне вялікіх рэлігійных святаў. На Сапоцкіншчыне ж кантакты ксяндзоў з мясцовых рыма-каталіцкіх парафіяў з быльмі ўніятамі да-

Касцёл Узвіжання Святога Крыжа
ў Галынцы, фота 2003 г.

валі ўладам дадатковыя магчымасці для накладвання новых спагнанняў. Так 20 кастрычніка 1882 г. начальнік Аўгустоўскага павета пісаў адміністратару Селіванавецкага касцёла, ксяндзу Іосіфу Сідаровічу: “*Дошло до моего сведения, что по праздничным дням Ваше Преподобие собирает своих прихожанок для изучения костельных католических пестней, в чём принимают также участие и бывшие униатки, именно Юлияна Шарейко и Евва Балинская из д. Лойки гмины Балля-велькая. Сообщая о вышеизложенном вашему преподобию, прошу уведомить меня в возможно не продолжительном времени насколько справедливы эти сведения, а равно пояснить, имеется ли у Вас на руках разрешение и от кого именно на устраивание подобных сборищ*”⁶⁷.

За асвячэнне пасхі для былых грэка-уніятаў з фальварку Калбаскі і вёскі Селіванаўцы 12 і 13 сакавіка 1883 г. той жа Іосіф Сідаровіч быў аштрафаваны на 25 рублёў. Ксёндз у сваю чаргу апраўдваўся, сцвярджаючы, што пасху уніятам не асвячаў, і ў гэтыя дні запрашаў у Селіванавецкі касцёл для нагляду войта гміны

*Касцёл Найсвяцейшай Марыі Панны Святога Разарыя
у Лабне (Падлабені), фота 2003 г.*

Баля-Велькая з двумя стражнікамі, а ў Тэалін — стражнікаў і жандармаў, аднак тыя не з'явіліся⁶⁸.

Адной з формаў пасіўнага супраціву быльых уніятаў стала масавае пранікненне іх у касцёлы падчас святаў, дзе ксёндз, які ня ведаў усіх сваіх парафіянаў з твару, ажыщчаяў над праваслаўнымі абрады па-каталіцку. 22 траўня (3 чэрвеня) 1881 г. ксёндз з вёскі Селіванаўцы пісаў начальніку Аўгустоўскага павета ў справе Антона Янулевіча, былога ахойніка Тэалінскага касцёла, наступнае: “Я лично могу заверить Ваше Высокоблагородие, что он не только не мешается в дела б. униатов, но на сколько может устраниет их и благодаря его бдительности никогда не случилось, чтобы кому-нибудь удалось из б. униатов обманом подкрасться к совершению над ними духовных треб”⁶⁹. Як бачым, уніяты былі пакінутыя самі сабе, а ксяндзы вымушаныя адганяць іх ад сваіх святыняў.

Аднак улады збіраліся ўздзейнічаць на быльых уніятаў не толькі бізуном, але і пернікам. Так, будынкі зачыненага Тэалінскага парафіяльнага касцёла ў 1890 г. былі перададзеныя праваслаўным і ў іх у верасні 1893 г. быў заснаваны Тэалінскі Прэабражэнскі жаночы праваслаўны манастыр⁷⁰. Будынак касцёла перабудавалі, на чале манастира стала ігумення Ляснянскага манастыра Сядлецкай губерні маці Кацярына. Мэта стварэння гэтай духоўнай установы абсалютна зразумелая — місіянерская дзеяйнасць сярод далучаных да праваслаўя сялян. Вось як апісваў сведка ўрачыстае богаслужэньне, якое адбывалася ў манастыры 1 кастрычніка 1894 г.: “Крестьяне соседних деревень с ранняго утра заполнили церковь и церковный погост, а во время литургии, из смежных возсоединённых приходов, по случаю храмового праздника Покрова Пресвятой Богородицы, прибыли процесии с хоругвями, иконами и настоятелями приходов во главе.

Торжественное богослужение, при стройном пении прибывшаго хора Августовской церкви, располагало всех к благоговейной молитве, и, по-видимому особенно благоприятно воздействовало на присутствовавших в церкви крестьян возсоединённых приходов, между коими можно было заметить и некоторых неотрешившихся ещё от религиозного заблуждения, явившихся в церковь, как бы украдкой, ради любопытства...

Наблюдения первых месяцев существования православной женской обители в Теolinе, при открытом доступе к ней нуждаю-

щимся в той или иной помощи крестьянам, кротком и разумном обращении с ними монахинь, вселяющих к себе доверие и расположение населения, особенно крестьянок матерей и детей, — подают надежду, что монастырь этот, в более или менее недалёком будущем, с успехом проявит миссионерскую свою деятельность к укреплению православия в среде возоединённого и упорствующего населения Августовского уезда”⁷¹.

У пач. ХХ ст. манастыр меў дзве царквы (былы касцёл і невялікую драўляную царкоўку), пры ім працавалі іканапісная майстэрня, царкоўна-прыходская школа з прытулкам на 100 дзяўчынак, бальница і амбулаторыя, якую штогод наведвала больш 8 тыс. чалавек. У манастыры было 10 манашак і 60 паслушніцаў⁷². Значная частка дзяўчынак, што наведвалі школку, былі дзецьмі “упорствующих”, нават хрысціць іх прыходзілася непасрэдна ў працэсе навучання.

Цікавасць да жыцця манастыра праяўлялі і вядомыя ў Расійскай Імперыі асобы. У верасні 1900 г. яго наведаў протаіярэй Іаан Сергіеў, які ўвайшоў у гісторыю як святы Іаан Кранштацкі. Манастыр фактычна жыў за кошт ахвяравання айца Іаана, які ў папярэдняй гады існавання ахвяраваў на яго 50 тыс. рублёў. Манашки купілі за гэтую грошы фальварак Юзафава, працавалі на ім і кармілі дзяўчынак з прытулку. Іаан агледзеў манастыр, прыняў дэлегацыю ад сапоцкінскіх габрэй і правёў літургію, дзе ў казанні пераконваў былых уніятаў “возвратится в лоно православной церкви, потому что вне общения с церковью нет спасения”⁷³. Айцец Іаан не абмяжоўваўся перыядычнай высылкай грошаў, ён актыўна звяртаўся з просьбамі аб дапамозе манастыру да розных высокапастаўленых асобаў і арганізацый, у тым ліку ў Свяцейшы Сінод, асабіста да У.К.Саблера, сенатара і намесніка обер-пракурора Сінода. Але, нягледзячы на гэта, даўгі манастыра ўсё павялічваліся, што аднойчы нават вызвала нареканні а. Іаана: “Я думал, что заплатил за вас все долги, потому что посыпал вам с избытком против того, сколько ты мне объявляла, но

Протаіярэй Іаан Сергіеў
(Іаан Кранштацкі)

вот открывается, что у вас появились новые долги”⁷⁴. Ёмістae ліст-
ванне настаяцельніцы Людмілы з Іаанам Кранштацкага захоўаеца
ў фондах Цэнтральнага Дзяржаўнага Гістарычнага архіва Санкт-Пе-
цярбурга⁷⁵.

Магчыма, дзейнасць манаушак і мела поспех сярод мясцовага
населеніцтва, але ў цэлым няўклодная прапагандысцкая машина
Расійскай імперыі ніяк не могла спаборнічаць з карпатлівай і дак-
ладнай, штодзённай і напружанай работай каталіцкага духавенства.
У любым выпадку, урачыстыя абеды са спяваннем дзяржаўнага
гімна і тостамі ў гонар імператара, якія праводзіліся ў манастыры
падчас прыездаў праваслаўных уладык, ніякай прыхільнасці ў жы-
хароў Сапоцкіншчыны не выклікалі. Яшчэ ў 1889 г., падчас навед-
вання архіепіскапам Холмска-Варшаўскім Ляонціем праваслаўных
прыходаў у Сапоцкіне і Лабне, назначалася, што “в прежние време-
на очень мало собиралась прихожан для его встречи”, а ці не най-
большую актыўнасць ва ўрачыстым прывітанні выяўлялі прад-
стаўнікі мясцовай габрэйскай абшчыны. Звяртаючыся да народа,
прэасвяшчэнны, назначаючы ісціннасць праваслаўнай веры і га-
нечы тых, хто ўхіляўся ў каталіцтва, выкарыстоўваў, паміж іншага,
і такі аргумент, што продкі тых мясцовых жыхароў, хто сёння вы-
ракаеца праваслаўя, змагаліся ў старыя часы за гэтую веру і таму
яны за гэтую здраду адракуцца ад сваіх нашчадкаў у будучым веч-
ным жыцці. Пасля літургіі ж, уладыка, праэкзамінаваўшы мясцо-
вых хлопчыкаў на прадмет ведання Божага Закону, распаўсюджваў
сярод народу дасланыя ад Свяцейшага Сіноду брашуры у гонар
50-ці годдзя уз’яднання заходне-рускіх уніятаў⁷⁶...

У хуткім часе пасля пераводу ўніятаў у праваслаўе ўлады заня-
ліся перабудовай старых уніяцкіх цэркvaў у мураваныя “мураўёўкі”.
У 1877 г. была асвечаная новая царква ў Ліпску (старае царква такса-
ма захавалася), у 1882 г. у Лабне, у 1891 г. у Галынцы. Пабудова но-
вых цэркvaў стала лагічным завяршэннем працэсу скасавання сля-
доў Уніі ў праваслаўнай культуры (у т.л. у архітэктуры), які быў
пачаты яшчэ ў сярэдзіне XIX ст.

Аднак галоўным сродкам замацавання праваслаўнай веры на Са-
поцкіншчыне працягваў заставацца прымус. У 1899 г., праз 24 гады
пасля далучэння, кіраўніцтва Сіноду вымушана было у адносінах да
былых уніятаў Холмскай епархіі канстатаваць: “Забыв все обязан-

ности, налагаемые на христианина религией, они (упорствующие) совершенно очерствели душой. Даже кровное родство потеряло для них силу и значение: отец и сын часто сожительствуют с ближайшими родственницами... К православию упорствующие относятся с озлоблением... На их убеждения крестить детей, многие упорствующие отвечают: “скорее утопим, чем окрестим в православной церкви”⁷⁷. Абвіавачванні ў крызвамяшэнні, канешне, смешныя і выглядаюць вельмі малапраўдападобнымі, а вось хрысціць дзяцей у царкве не хацелі, не хацелі і вянчаша там. Аб гэтым мы ўжо пісалі вышэй, а зараз прывядзем некалькі лічбаў: у Сувалкаўскай губерні з 14 670 душ ўз'яднаных з праваслаўем, было 9 774 “упорствующих”, няхрышчаных дзяцей 2 022, 806 чалавек жылі незаконнымі шлюбамі⁷⁸. Гэта значыць, што фактычна 80 % намінальных праваслаўных Сапоцкінскага краю актыўна ўхіляліся ад удзелу ў праваслаўных абрадах (“упорствующие”), значную колькасць складалі таксама “колеблющиеся”, якія не ўхіляліся ад наведвання царквы, але і праваслаўнымі сябе не лічылі.

Праваслаўныя святары гвалтам хрысцілі дзяцей унітаў, часта ўжываючы дапамогі адміністрацыйных уладаў. Напрыклад, даведаўшыся аб тым, што ў сям’і упорствуючых нехта нарадзіўся, праваслаўны свяшчэннік браў гмінных стражнікаў і ішоў туды. Калі ў хаце была маці з малым, то дзіцё забіралі і тут жа хрысцілі, калі ж быў бацька, то магла адбыцца сутычка і нават бойка. Нярэдка маладая маці ратавалася разам з немаўляткам праз акно. За пахаванне без праваслаўнага святара ці хрост у касцёле прыходзілася плаціць 1 рубель штрафу або адзін дзень адсядзець у арышце. Такіх прыкладаў з вёсак Балі, Лабна і Лойкаў В. Емеліты прыводзіць вельмі многа.

Такая ситуация захоўвалася аж да пачатку XX ст., калі амаль палову насельнікаў Сапоцкіншчыны складалі праваслаўныя. Паводле дадзеных на канец 1880-х гг., усе 325 жыхароў в.Балі-Касцельная афіцыйна належалі да праваслаўя. Цалкам праваслаўнымі былі такія найбуйнейшыя ў краі вёскі як Лойкі (700 чал.), Канюхі (560 чал.), Навумавічы (361 чал.). Значная колькасць праваслаўных была і ў паселішчах местачковага тыпу: Галынцы (з 1128 чалавек 132 праваслаўных, 117 каталікоў і 879 іўдэяў), Ліпску (з 1682 чалавек 412 праваслаўных, 771 каталік і 499 іўдэяў), у Сапоцкіне (з 6595 чалавек 498 праваслаўных, 3611 каталікоў і 2486 іўдэяў). Агульны лік быльых

Мяжса расселення беларусаў ў Аўгустоўскім павеце Сувалкайскай губерні паводле Яўхіма Карскага

уніятаў, а ў гэты час праваслаўных, дасягаў на Сапоцкіншчыне 12–13 тысячай чалавек⁷⁹. У матэрыялах перапісу 1897 г. ёсьць больш дакладная лічба — 11 196 чалавек. Калі ж улічыць, што значная частка уніятаў яшчэ да 1875 г. паспела перайсці ў рымска-каталіцтва, то можна меркаваць, што колькасць нашчадкаў грэка-каталікоў у вёсках Сапоцкіншчыны была нашмат вышэйшая. Усяго ж паводле перапісу 1897 г. у Аўгустоўскім павеце Сувалкскай губерні жыло 25 712 беларусаў (32.46 % ад агульнай колькасці насельніцтва), з іх 11196 праваслаўных і 14503 каталікі⁸⁰. Амаль усе беларусы жылі ва ўсходніх гмінах павета: Балія Велькая, Галынка, Валавічоўцы (Сапоцкін), Лабна, Петрапаўлаўск (Ліпск) і Кур’янка. Варта аднак звярнуць увагу на той факт, што перапісчыкі вызначалі нацыянальнасць не паводле самавызначэння, а па моўным прынцыпе. А так як насельніцтва Сапоцкінскага краю карысталася размоўнай беларускай мовай (што было безумоўным падцвярджэннем факту засялення гэтай зямлі ўсходнімі славянамі), то і было запісана беларусамі, хоця ўжо тады, мабыць, пераважна адносіла сябе да ліку палякаў.

Праваслаўныя працягвалі звяртатца да каталіцкіх святараў. У пачатку 1890-х г. ксёндз Гільно быў высланы з Селіванавецкай парafii за хрышчэнне дзіцяці былых уніятаў, а ксёндз Фердынанд

Новавейскі ў пачатку XX ст. ухітраўся патаемна хрысціць і спавядаль праваслаўных, калі прымаў ў сябе царскіх ураднікаў⁸¹. Ксяндр здоўзі дзясяткамі перамяшчалі ў іншыя парафіі, пазбаўлялі права святарства ў межах Расійскай Імперыі, аднак тыя працягвалі актыўна дапамагаць былым уніятам. Зразумела, што гэтая дапамога мела не толькі рэлігійны, але і нацыянальна-палітычны контэкст. Менавіта ксянды зўмелаў іх у жыхароў Сапоцкіншчыны пераканана сць у тым, што апошнія з'яўляюцца палякамі, а касцёл з'яўляецца асяродкам не якой іншай, а менавіта “польскай” веры.

Летам 1901 г. ў Аўгустоўскім павеце пабываў прафесар Яўхім Карскі, які наведаў Ліскі, Галынку і Сапоцкін і, прааналізаваўшы гаворкі мясцовага насельніцтва, прыйшоў да выніку аб бясспрэчнай прыналежнасці жыхароў усходніх гмінай павета да ліку беларусаў. “Оказывается, — пісаў ён, — белорусы живут здесь сплошной массой по соседству с Гродненским и Сокольским уездами, примыкая с востока к реке Неману, с юга к реке Бобру и устью Лососны; на северо-западе белорусы в некоторых местах переходят даже Августовский канал, простираясь почти до г. Сейн и Августова. Южнее Августова белорусы до с. Красный бор (в 14 верстах от Липска) [Красны Бор — мястэчка на ўсходзе гміны Штабін — аўт.]”⁸².

Бачна, што калі беларускую мову жыхароў Аўгустоўскага павета Я. Карскі вывучаў непасрэдна на месцы (чым асабліва каштоўныя яго назіранні), то паўночна-заходнюю мяжу расселення беларусаў вызначаў на аснове звестак мясцовых жыхароў ці ўжо цытаванага намі Э. Вальтэра, бо і Ліскі, і Галынка, і Сапоцкін, дзе быў Я. Карскі, знаходзіліся ў глыбіні беларускай этнічнай тэрыторыі. Такім чынам, паводле Я. Карскага, беларускімі былі ў Аўгустоўскім павеце гміны Петрапаўлаўск, Валавічоўцы, Баля Вялікая, Галынка, Лабна і Кур’янка. Праз два гады ў першым томе “Беларусаў” Я. Карскі вызначыў мяжу расселення беларусаў крыху іншай: “По Сувалской губернии граница белорусского племени идёт

Яўхім Карскі

от р. Немана на Копцёво к Августовскому каналу; затем по системе канала до г. Августова и далее по р. Нети [на поўдзень ад Аўгустова цячэнне Неты супадае з цячэннем Аўгустоўскага канала — аўтары]; до границы с Гродненской губернией”⁸³. Тоэ ж самае паўтары ён у “Этнографической карте беларусского племени”, што ўбачыла свет праз 14 гадоў і адлюстраваў графічна, далучыўшы такім чынам да беларусаў насельніцтва гмін Кольніца, Штабін і Дэмбова.

Пакінүў прафесар Я. Карскі яшчэ некалькі цікавых назіранняў, на якія варта звярнуць асаблівую ўвагу ў свяtle тых падзеяў, што разгарнуліся ў Аўгустоўскім павеце праз некалькі гадоў. “Все белорусы, населяющие отмеченную местность, считаются или православными, или католиками, но из первых большинство “упорствующие”. В Августовском уезде православные приходы следующие: Лабно, Балля, Церковная [Бая-Царкоўная — адзін прыход — аўтары], Рыгаловка, Голынка, Липск и Сопоцкин [Я. Карскі чамусці абмінуў прыход Перстунь — аўтары]. К каждому принадлежит очень много деревень. И в некоторых католических приходах большинство населения белорусы... Оказывается, что речь населения здесь такая же, как и в соседних местах Гродненской губернии (в Сокольском и Гродненским уездах). При чём католики, а также ряньые из упорствующих легко переходят на польскую речь; по-польски (не очень неумело) они часто говорят не только с “начальством”, но даже со своими священниками”⁸⁴. Як вынікае з гэтай цытаты, беларусы, што да 1875 г. з’яўляліся уніятамі, ніколі не пакідалі жадання вярнуцца ў веру бацькоў (а такой верай замест неіснаваўшага ўжо уніяцтва стала каталіцтва), ставіліся да праваслаўя адмоўна і ўсяляк намагаліся прадэманстраваць сваю польскасць, найперш ужываючы польскую мову ў размове з людзмі з чужога асяроддзя.

Жыццё ў Сапоцкінскім краі было, у пэўным сэнсе, абсурдным. Перманентны стан апазіцыі да ўлады, схаваная рэлігійнасць, патаемныя шлюбы, хаўтуры, хрышчэнні. Становішча рабілася ўсё больш выбухованебяспечным.

